

veli Lj. Jonke, »zapravo su seljaci, i u književnosti ne znače gotovo ništa. To je u izvjesnom smislu sukob između domaćeg izgrađenog književnog jezika i susjednog u tom kraju još neafirmiranog.« A pri tom treba napomenuti da tada nije još bila ispjevana ni »Smrt Smail-age Čengića«, ni Njegošev »Gorski vijenac«, djela koja su značila snažnu afirmaciju ijekavskoga književnog jezika.²⁸

Kasnije, nakon pedesetih godina, i dalmatinski pisci pomalo prestaju pisati ikavskim govorom, iako se i nakon toga razdoblja javljaju djela štampana ikavicom, npr. djela Ivana Brčića,²⁹ poznatog učenjaka, zatim Šime Stanića,³⁰ Šime Starčevića i Ante Kuzmanića koji do smrti³¹ pišu ikavskim govorom.

Pored drugih razloga za prihvaćanje ijekavskog narječja isticalo se – to su isticali i neki u Zadru – kako je ijekavsko narječje u neku ruku kompromisno narječje koje u sebi ujedinjuje ikavski i ekavski govor, pa da će upravo u ijekavskom narječju doći do jezičnog sjedinjenja Hrvata i Srba, te da bi već iz toga razloga bilo potrebno napustiti i ikavski i ekavski govor. Tu je misao odlučno zastupao i Petar Preradović iz Zadra, posebno u svojem članku što ga je objavio u zadarskom časopisu »Zora dalmatinska«.³² Preradović negoduje što neki pisci pišu ikavski, ali je isto tako nezadovoljan što pišu ekavski. I jedno i drugo za Preradovića znači udaljavanje od kompromisnog ijekavskog govora, zajedničkog za Hrvate i Srbe.

(Svršit će se.)

NARODNI JEZIK U CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI PREDNJEGOŠEVSKOG DOBA

Vojislav Nikčević

(Svršetak)

Najstarije književno nasljeđe Crnogoraca čini kulturna baština u sastav koje ulazi djelo – Vladimir i Kosara, u stvari prva zapisana legenda u prozi Zećanina iz Krajine (11. vij.) – Ljetopis popa Dukljanina Zećanina iz Bara (iz druge polovine 12. vijeka), kao i niz drugih tekstova na starom crkvenom jeziku

²⁸ Lj. Jonke, Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik u Hrvata u 19. stoljeću, Radovi Slavenskog instituta, III, Zagreb 1959, str. 12.

²⁹ Bukvar staroslovenskog jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig. Sastavio svećenik Ivan Berčić, u Zlatnom Pragu, 1860.

³⁰ Šime Stanić, Pokvare našega jezika nikoje k izvoru privedimo, Program zadarske gimnazije, 1867. Usp. i V. Jakić-Cestarić, Ivan Danilo – političar i kulturni radnik, gramatičar i dijalektolog, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. VIII, str. 152.

³¹ Vodnik u citiranoj raspravi o Starčeviću govori o »posljednjem ikavcu Šimi Starčeviću«, što nije ispravno jer je uz ikavicu pristajao do smrti Ante Kuzmanić, koji je umro mnogo kasnije od Starčevića.

³² Petar Preradović, Jezik južnoslavski, Zora dalmatinska 1844.

iz vremena od 12. do 15. vijeka. Da je u vrijeme postojanja ove književnosti nastajala i književna tradicija na osnovima narodnih govora, pokazuje natpis na Dečanima Vita Kotoranina (1335), »Povelja Dubrovčanima« Balše II Balšića (1385), »Statut Grblja« nepoznatog autora i »Kratka autobiografija« vojvode Miloša Belmuževića od Meduna (1495). Narodni jezik je u ovim tekstovima gotovo u potpunosti oslobođen uticaja crkvenoslovenskog jezika. On je najbolja ilustracija trijumfa narodne govorne struje u spisima privatne i pravne sadržine. Balša II Balšić se u svojoj Povelji obraća dubrovačkoj vlasteli na čistom narodnom jeziku:

»Ja Balša, milošću božijom duka drački i opšte, hoću, pišem i naređujem da je znano svakome čovjeku kako dođe u mene Mato Žurgović od grada Dubrovnika, i govori mi za rabote i za trgovce i za slobodu i za povelju gospodina mi brata mi Đurđa i moje...«⁶

I Miloš Belmužević od Meduna u svojoj Kratkoj autobiografiji opisuje svoj burni život narodnim jezikom:

»I mi njegovu svjetlost počesmo služiti pravo i vjerno; i svijetli kralj Matejaš, vidjev našu pravu i vjernu službu, božijom pomoštiju i hotenijem ugarske velike gospode, nam dade, kralj Matijaš, za našu službu u tamišvarskoj međi Mojšu i Poznad u baštinu.«⁷

Književna djelatnost, prepisivačka i originalna, na starom crkvenom jeziku, latinskom, italijanskom i narodnom, produžuje se i u periodu od 15. do 19. vijeka. Istina, ta djelatnost je u Boki kotorskoj bila bogatija i po broju imena i po broju pisanih spomenika od one koja se odvijala u ostalim krajevima Crne Gore. To naročito vrijedi za 16. i 17. vijek, jer su Crnogorci u užoj Crnoj Gori za razliku od onih u Boki živjeli i borili se u neuporedivo težim uslovima. U vrijeme kad su humanizam i renesansa vršili snažan uticaj na Dubrovnik i naše primorske gradove, i Boka kotorska je bila zahvaćena tim uticajem. Na njezinoj teritoriji u 16. a naročito 17. vijeku živjelo je i radilo nekoliko pisaca koji su svoja djela pisali na narodnom jeziku. Među njima najznačajniji su bili: Kotoranin Vicko Bolica-Kokoljić, pravnik i opštinski službenik, peraški opat Ivan Krušala, Andrija Zmajević, nadbiskup barski i primas srpski, takođe Peraštanin, Kotoranin Vicko Skure, javni tumač naših spisa i sveštenik Niko Luković iz Prčanja. U vrijeme kad su oni stvarali u Boki se osjećao jak uticaj dubrovačke književnosti, naročito refleksi panslavizma, jugoslovenstva i protureformacije. Osim toga, snažan je bio i uticaj narodne, usmene književnosti, što je sve doprinosilo da se pisci čitaocima obraćaju na narodnom jeziku. Od Vicka Bolice-Kokoljića ostalo je kratko poetsko djelo pod naslovom – Život blažene Ozane (ispjevano vjerovatno 1638). Koliki je bio uticaj dubrovačkih pjesnika i usmene tradicije, pokazuju dvije strofe iz Kokoljićeva djela:

»Čuti ćeš, sestrice, od pisma ovoga
one tvoje družice zazvane od boga,
hoću rijet Ozane, ka među zvijeri plahe
gori u Komane rodi se u Vlahe...»

⁶ Prednjegoševsko doba, str. 69–70, tekst preštampan iz knjige Zakonski spomenici St. Novakovića, str. 197.

⁷ Prednjegoševsko doba, str. 98–99, tekst preštampan iz Antologije Đorđa Sp. Radojičića, str. 212.

Moja, reče, majko mila,
zaklinjem te višnjijem zgora,
povedi me do Kotora,
kako ti sam govorila«. ⁸

Spjev Peraški boj (1654) Ivana Krušala rječito govori o tome koliko su Bokelji bili zainteresovani književnošću na materinjem jeziku. ⁹ Primjera radi, citiramo nekoliko početnih stihova iz njegova spjeva:

»Potle uzeća Risna od Mlečana,
ne ostade već u Risnu jednoga Turčina;
neg u Klobuk ercegovski svi se priniješe
i osvetu prođ Perastu s sobom poniješe,
vjerujući da je Perast, jur Mlečanima
sved lažeći, uzrokovao rasuće njima«.

Jedna od najkrupnijih figura prednjegoševskog doba svakako je ličnost Andrije Zmajevića. Taj veliki Crnogorac, iz sela Vrbe, sa Njeguša, odakle mu se pradjed doselio u Perast, školovao se u Rimu, gdje je promovisan za doktora teologije i filozofije. Omiljen u narodu katolika i pravoslavnih, godine 1671. postao je nadbiskup barski i primas srpski. Čitavog života se osjećao velikim Jugoslovenom i Slovenom. Njegov književni opus, nastao na čistom narodnom jeziku, latinicom i ćirilicom, ostao je zaobiđen od strane istorije jezika dijelom i zbog toga što su mu djela i do danas ostala gotovo sva u rukopisu. A taj opus je bio obiman: »Zbirka narodnih pjesama«, »Prepisi dubrovačkih pjesnika« (i jedna i druga napisane oko 1640–44), crkveni ljetopis »Država, sveta, slavna i kreposna« (980 strana, u rukopisu, nastao vjerovatno sedamdesetih godina), »Svađa Lazarevih kćeri, Brankovice i Miloševice« (pjesma u dijalogu, 1190 stihova), epski spjev »Peraški boj« (1654), pjesma »Slovinskoj Dubravi« (Dubrovniku prilikom zemljotresa, 1667), šaljiva pjesma »Tripu Skuri« i pjesma »Od pakla« (štampana u Mlecima, 1727). Svi proučavaoci života i djela Andrije Zmajevića svratili su pažnju i na njegov jezik. Risto Kovijanić je u bilješci o autoru u knjizi Prednjegoševsko doba (str. 518) zabilježio: »Zmajević je pisao na narodnom jeziku, čistom i tečnom. U tome je preteča Dositeja Obradovića« ¹⁰. Dr Gavro A. Škrivanić je bio još precizniji: »U celom Zmajevićevom književnom i verskom radu oseća se njegova velika ljubav prema narodnom jeziku. Sva njegova dela pisana su čistim srpskim jezikom, onakvim kakav je i danas, sa manjim izmenama u Boki i Crnoj Gori. Čak i odredbe Spičanskog sinoda 1674. god. su tako pisane, što je jedinstven slučaj u rimokatoličkoj crkvi i za današnje vreme . . . Ljubav prema narodnom jeziku

⁸ Petar Kolendić: »Boličin život blažene Ozane«. Glasnik Skopskog naučnog društva, X-2, Skoplje, 1926, str. 348–350; tekst preštampan u knjizi Prednjegoševsko doba, str. 529.

⁹ Dr Slavko Mijušković: »Ivan Krušala«, Prednjegoševsko doba, str. 517.

¹⁰ Kako je i prije i poslije Zmajevića u Crnoj Gori postojala kontinuirana književna tradicija na narodnom jeziku, očito je da Kovijanić ovog pisca po ustaljenom šablonu neopravdano naziva pretečom Dositeja Obradovića, čime neosnovano Dositeju pripisuje zasluge oko uvođenja narodnog jezika i u crnogorsku književnost.

pisac je crpeo prvenstveno iz svoje uže otadžbine i Crne Gore, a zatim iz istorije svoga 'slovenskoga' naroda«¹¹. Škrivanić je u svom ogledu o crkvenom ljetopisu istakao još jednu važnost upotrebe narodnog jezika u Zmajevićevom književnom djelu: »Andrija Zmajević spada u red onih naših istoričara i književnika 17. veka koji su pisali u prozi na narodnom jeziku u vreme kada se u našim krajevima – osobito na primorju – smatralo da o nauci treba da se piše na stranom jeziku«.¹² Kada su Orbini, Lukarević, Lucić i Mrnavić pisali italijanskim i latinskim jezikom, »više nego pola veka pre Ignjata Đorđevića Zmajević je rešio problem za koji se ovaj dubrovački pesnik zalagao, tj. da i nauku treba obrađivati na narodnom jeziku«.¹³ Kao uzorak jezika na kome je napisao Zmajević sva svoja djela, neka posluži ovaj odlomak iz njegova crkvenog ljetopisa, u kome se govori o Crnojevićima i porijeklu autorovih predaka:

»Kada se diže iz rečene zemlje isti Crnoević (Šćepan Četvrti), za neostati pod oblašču turskom... predigoše s njim i naši stari Zmajevići k vladanju slavne gospode mletačke, i oni pridoše, od kojijeh milostivo primljeni biše (kako svjedoče dukale koje se u nas nalode), u Kotor: na Mrlatovo, nedaleko od grada, ogradiše kuću i kod nje crkvu, koja obaljena u ratu 1571, blizu mirova (zidina), iste kuće, i današnji dan vidi se. Otle, ženeći se, u Perast premjestiše se, gdje, po milosti božijoj, ustanovljena kuća naša napreduje«.¹⁴

Kotoranin Vicko Skure, o čijem se životu malo zna, ispjevao je pod utjecajem dubrovačkih pjesnika i usmene tradicije dvije pjesme, obadvije u čast Andrije Zmajevića: »U slavu Andrije Zmajevića« (napisana 1671. god. prilikom posvećenja ovoga za nadbiskupa) i »Zavidost predobivena od slave Andrije Zmajevića«. Književnu tradiciju na narodnom jeziku njegovao je i Niko Luković. Od njega je ostala božićna pjesma »Spomeni se spasenja« i epska pjesma u osmercu »Razgovor kraljice Lidije iz Pakla«, u stvari četiri stotine stihova prepjevanog 34. pjevanja Ariostova Bijesnog Orlanda.

Književna radnja u 16. i 17. vijeku u Boki kotorskoj pokazuje da su njeni pisci, i onda kad su bili iz redova sveštenstva, i naročito kad su bili iz narodnih redova, održavali tijesan kontakt sa svojom čitalačkom publikom. S narodom su mogli književno opštiti zahvaljujući s jedne strane jeziku, a s druge i sadržajima svojih djela koja su nerijetko bila svjetovnog karaktera.

Primjeri narodnog jezika u književnoj upotrebi iz 16. i 17. vijeka sačuvali su se i na području uže Crne Gore. Godine 1597. nikšićki vojvoda Grdan i pečki patrijarh Jovan napisali su pismo Papi Klimentu VIII u kome su zatražili pomoć za napad na Turke i predložili plan napada: papa će poslati vojsku da s mora udari na Novi, a crnogorska i srpska vojska će napasti s kopna:

¹¹ Crkveni ljetopis iz 17. veka barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića – Peraštanina, Istorijski zapisi X-2, Cetinje, 1954, str. 327.

¹² Op. cit., str. 310.

¹³ Op. cit., str. 330.

¹⁴ Odlomak iz rukopisa u Arheološkom muzeju u Splitu, str. 817-18, preštampan u knjizi Prednjegoševsko doba, str. 150-51.

»I otole (od Novog) da iziđe gospodin koga biste poslali na Onogošte s vojskom i tu će gospodin i sva Crna Gora i dukađinska zemlja i tu će se dogovoriti šta imaju učiniti...«
»I tu blizu Novoga je župa Dračevica i za njom su Zupci i tu je glava Rade Vukašinić, i preko njih su Riđani i Onogošte i tu je glava Grdan vojvoda.«¹⁵

A 1660. godine pop Radule, starješina plemena Riđana, pisao je u vrijeme kandijskog rata, kada su stanovnici Nikšića zajedno s Mlečanima vojevali protiv Turaka, kapetanu Perasta:

»A pótom ako pitate za pašu, paša je ošte na Onogoštu, paša traži emek... I dasmo paši .p. (sto) hiljada da ide s Onogošta na Gacko, ali ošte ne oće... Ali ošte ne znamo oće li i Nikšići mirno učiniti, posla sam čoecka Petru vojvodi u Nedjelju...«¹⁶

S kraja 17. vijeka sačuvalo se više pisanih spomenika na narodnom jeziku. Ovdje navodimo pismo Visariona Bajice izvanrednom providuru Antoniju Zenu (dat. 4. IX 1685). Cetinjski vladika izvještava providura o turskoj pohari u Crnoj Gori, a onda se zalaže za svoju sestru kojoj su oduzete neke stvari:

»A potom, gospodine, kako dođosmo k Bogu i vama na službu vašu i služismo dokle dođe sila turska te izgubismo trista glavah i robje i kuće, ali hvala Bogu opet se nadamo na Boga i na vaše presvijetlo gospodstvo i sluge smo božije i vaše vazda, pa smo imali jednu našu sestru među vama. Gospodar joj je poginuo na službu vašu, pa smo čuli da ste joj uzeli nešto siromaštine što je ponesla od oca, nego tvrdo molimo vaše gospodstvo to povratite.«¹⁷

Književna tradicija na narodnom jeziku produžuje se u 18. vijeku na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore. Kako su crnogorske vladike imale duhovnu i svjetovnu vlast, to su se u uslovima labavije crkvene organizacije u spisima javne upotrebe i pravne sadržine morale češće obraćati svome narodu. Predstavници crkvene jerarhije u Srbiji i Vojvodini nijesu bili prisiljeni na takve kontakte. Osim toga, stari crkveni jezik u Crnoj Gori nije bio jezik kulta u onoj mjeri u kojoj je bio na srpskoj strani, jer Crnogorci nijesu mnogo zalazili u crkvu. Tim se faktorima uglavnom može objasniti upotreba narodnog jezika u književnosti od strane Njegoševih prethodnika. Ta književna radnja, uz ostale spomenike koji su nastajali tokom nekoliko vijekova, predstavlja važnu ilustraciju književne tradicije na narodnom jeziku u prednjegoševsko doba. Od vladike Danila je ostalo nekoliko tekstova pisanih narodnim jezikom. To su pretežno pisma u kojima se on obraćao svojim savremeniciima za različite potrebe. Među njima se nalazi i pismo Zanu Grbičiću (dat. 7. IV 1700):

»Presvijetlom i preuzvišenom g—nu kavaljeru Zanu Grbičiću v. d. p. (vele dragi pozdrav) ot mene Danila. A potom kako mi dođe tvoja gospodska knjiga i razumljeh što mi pišeš poradi zla djela koje se učinilo među Paštirovićima i Cetinjanima kako su ubili onoga Ivaniševića. Sami znate, gospodine, kakvi su oni ljudi slobodni. Boga se ne boje, gospodi do ruke ne dohode koji bi im činio da zlo ne čine, no je usta čojak na čojka, te se kolju i pljenuju, kako i sami čujete.«¹⁸

¹⁵ Petar Šobajić: »Nikšić«, Beograd, 1938, str. 45; tekst preštampan iz Monumenta historica nova dra Karla Horvata, Glasnik Zemaljskog muzeja za BiH, 1909, str. 56–57.

¹⁶ Petar Šobajić: »Nikšić«, str. 46; tekst preštampan iz Gospe od Škrpjela P. Butorca, str. 134.

¹⁷ Dr Jevto Milović: »Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore«, str. 1.

¹⁸ Dr Jevto Milović: »Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore«, str. 10–11.

I na području uže Crne Gore bilo je pisaca koji su se ogledali u umjetničkom pjesništvu na narodnom jeziku. Vladika Vasilije Petrović je ostavio u nasljeđe tri pjesme: »Crna Gora«, »Simeonu Nemanji« i »Ismailu«. Sve tri su pronađene u Cetinjskom ljetopisu. Prvu je 1882. g. objavio u Rusiji Pavle Rovinski, a sve tri 1891. Marko Dragović. Ponovo ih je 1920. štampao Dušan Vuksan. Pjesma »Crna Gora« zanimljivija je po strukturi stiha nego po sadržaju. U vrlo dugim stihovima pjesnik pjeva o Crnoj Gori i njezinoj negdašnjoj slavi. Pojava Vasilija Petrovića kao pjesnika unosi nov momenat u razvoju crnogorske književnosti. Pjesnici prije njega su u Boki kotorskoj pjevali pretežno u osmercima. A u ostalim krajevima Crne Gore razvijala se bogata narodna, usmena književnost, ponajviše deseteračka poezija. Novina, koju je Vasilije unio u tradicionalne pjesničke okvire, ogleda se u prvom redu u stilsko-izražajnim sredstvima njegova pjesništva. Pjesma »Crna Gora« ima sve elemente umjetničke, pisane poetske riječi: dugi stih, koji je najčešće šesnaesterac, sastavljen od dva osmerca, leonski slik, strofu, rimu, ritam, melodiju i pjesnički jezik. Međutim, pjesma sadrži i određene aluzije na političke prilike autorova vremena:

»Černa Gora ot Kotora, sva do Bara i do Skadra.
 Ivan begom oplašena, manastir proslavljena.
 Tebi prečista Djevice, mati Hristova vasesh carice.
 Crkva bila sagrađena, Ivanbegom nasadena,
 Na sred zemlje, na Cetinje, episkopom za stojanje.
 Černogorska dika prevelika, Bogorodice krepka pomoštnica,
 Orla hila njima darovala, to je carska arma i pohvala,
 Sade su mu krila salomljena. Ta je crkva carska razorena...¹⁹

Narodni jezik je u 18. vijeku dostigao visok stepen svog razvoja. On nije bio samo sredstvo društvene komunikacije, nego i sredstvo koje pruža široke mogućnosti za umjetničko oblikovanje. Njegova viševjekovna upotreba u knjigama uticala je da se svestrano obogati, da poprimi obilježja razvijenog književnog jezika. Razvoj je išao do te mjere da je na njemu bilo moguće ispoljavati i složeniji svijet unutrašnjih raspoloženja. Godine 1755. Teodosije Mrkojević po ukazu vladike Save, vladike Vasilija, vojvoda i serdara, i svih crnogorskih glavara šalje pismo kadiji i Muselimu, i svim agama od Podgorice, Spuža i Žabljaka. U pismu ih izvještava o postupku spušskog kapetana Abdulaha koji pomoću mita i prevare posla neke Crnogorce zajedno s agom Zotovićem u Bosnu i Carigrad da vezira i cara lažu kako je Crna Gora po njima uputila harač. Zatim se vještim i sigurnim potezima dočarava njegov lik:

»A davno je i počeo zlo činiti; znate evo dvanajest godina kako smo uhvatili tvrdu božju vjeru, a on vjerolomnik i prevarnik kupi vojsku i uze stopu naše cerkve, ljude posječe; i za to veziru pisasmo. a vezir namjesto satesfakcije naše, njega još darova.«

A dalje crnogorski glavari sa zbora u Cetinju odlučno i direktno šalju Turcima poruku da harač neće platiti:

¹⁹ Prednjegoševsko doba, str. 202.

»Koliko je vezirah bilo odkako je čestiti Otomanović primio Bosnu i Hercegovinu, nijedan vezir harače od Čarne Gore nije iskao, a malo kad na nju i vojeva. Za to mi novine učinit nećemo, niti smo lanih harač platili, nit ćemo ni ljetos, ni proljetos«.

U daljem dijelu teksta prikazuje se i ličnost bosanskog vezira. Po snazi i autentičnosti doživljaja, izražajnosti i uopšte plastičnosti opisivanja taj dio pisma predstavlja primjer potpuno zrela, književno oformljena jezika:

»A da znate čestiti car, što vezir bosanski čini, i kako raju po Bosni razgoni i globi, davno bi mu glavu posjekao. A što pišete, da će doć na nas fermanom i velikom vojskom, da posječe i pohara Černuju Goru su sve četiri kraja, i pređe su dohodili i prijekali; a mi čekamo na svoju zemlju, neka naša zemlja našu krv popije.«

U završnom dijelu pisma, kao uostalom u svim njegovim dijelovima, jezik je podignut na nivo umjetničkog, figurativnog izražavanja. Viševjekovnom upotrebom kultivisan i odnjegovan, omogućavao je autorima da se uspješno njime služe u izražavanju moralnih stavova i duhovnog života uopšte:

»Ema ne možemo povjerit, da će silni car Otomanović ostavit silne inperije i carstva i kraljevstva, a da pošalje njegovu silnu ruku i vojsku na siromašnu zemlju Černu Goru, što bi njegovom Veličanstvu pred drugijema carevima i kraljevima stidno bilo. A mi smo dužni na našu zemlju i za svoju vjeru i otečestvo svoju krv proliti.«²⁰

Kontinuitet književnog stvaranja na narodnom jeziku produžuje se u Boki kotorskoj u djelu Peraštanina Ivana Antuna Nenadića, doktora crkvenog prava. Njegov junački spjev »Šambek satarisan« ovako je ocijenio dr Slavko Mijušković: »Vrijednost, ili bolje značaj spjeva, nalazimo u tome što je on napisan na narodnom jeziku i to u četvrtom vijeku mletačke vladavine u Boki, koja, i pored jakih odnarođavajućih nastojanja u odnosu na svoje podanike u Boki, nije uspijevala ni da u katoličkim sveštenicima, ako su bili Bokelji, nađe svoje zagovarače, već naprotiv nosioce i čuvare narodne misli preko narodnih običaja i jezika.«²¹ Bilo je slučajeva da i Crnogorci, koji su živjeli van granica svoje otadžbine, upotrebljavaju jezik kraja iz koga su poticali. Tako je Bratonožić Ivan Stefanović Balević u Petrogradu napisao narodnim jezikom geografsko-istorijski nacrt Crne Gore (1757). Krajem 18. i prvih decenija 19. vijeka na teoriji današnje Crne Gore pisalo se gotovo isključivo narodnim jezikom. O tome svjedoče mnogobrojni zapisi (kao onaj o pogibiji Mahmut-paše Bušatlije (1786) monaha Stevana iz Bečića ili pak onaj đakona Sava Plamenca o Mandi Živanovoj koja pokloni crkvi kuću i imanje, zapis o umiru Riječke i Lješanske Nahije (1797) protopopa Marka Martinovića, umir Sotonića i Gluhodoljana (1798) popa Andrije Uglješića, molba Savete Davidović za rastavu braka (1802), pismo Petru I o kugi i gladi u Crmnici Stevana Lazarevića i dr.). Ove tekstove privatne i službene upotrebe pišu pretežno sveštena lica. Službena forma tih tekstova ozvaničena je državnim pečatima i potpisom vladike

²⁰ Prednjegoševsko doba, str. 192–195; tekst preštampan iz knjige »Prepiska mitropolita, Vasilija, mitropolita Save i crnogorskih glavara 1752–1759.« Dušana Vuksana, SKA, Beograd, 1938, str. 27–28.

²¹ Prednjegoševsko doba, str. 355.

Petra I, koji je u njima gotovo uvijek prisutan kao vladar, kojemu se njegovi podanici obraćaju za poslove svjetovne prirode. Ovo još jednom govori o narodnom jeziku i njegovoj upotrebi u spisima privatne i javne sadržine, kao i o tome da se taj jezik upotrebljavao u crkvama i manastirima.

Kao što su se pojedini stanovnici iz različitih krajeva Crne Gore u svojim pismima obraćali vladici Petru I za različite potrebe, tako se i on njima, u svojim poslanicama kao specifičnom načinu obraćanja i komuniciranja s narodom, obraćao takođe za različite potrebe. Ovakav vid opštenja s narodom jednog vladara, u čijoj su ličnosti bile sjedinjene duhovna i svjetovna vlast, očito pokazuje da mu je jezik bio moćan instrumenat pomoću koga je držao na okupu zavađena i raznim nuždama razjedinjena crnogorska plemena. Izdajući njegove poslanice i pjesme pod zajedničkim naslovom »Freske na kamenu«, izdavačko preduzeće Grafički zavod je i ovom prilikom dalo važan doprinos sagledavanju duhovne i jezičke klime u kojoj se formirao najveći naš pjesnik – Petar II Petrović Njegoš. Iako je Njegoševo djelo bilo predmet mnogobrojnih i raznolikih proučavanja, u književnoj istoriji još nije ništa pobliže rečeno o tim uticajima. Proučavaoci su genuzu njegova djela sagledavali u svjetlosti uticaja pseudoklasičara, srpskih i ruskih, koji su dolazili ponajviše preko pjesnika Sima Milutinovića Sarajlije, a zatim uticaja narodnog stvaralaštva, Milтона, Lomonosova i dr. Ostaje da se u nauci pokaže udio prednjegoševske tradicije, posebno ličnosti Petra I, u formiranju Njegoša kao pjesnika, mislioca i državnika.

Narodni jezik u poslanicama Petra I dostiže kvalitetni i kvantitetni razmah i uspon. Obdareni i obrazovani vladika je bogatstvo duhovnog života, svoje nemire i dileme, mogao izraziti jedino razvijenim, iznijansiranim, sintaktički i leksički obogaćenim jezikom. Uz to, koristeći se riječju kao sredstvom pomoću koga se najbolje utiče na nemirna, često krvno zavađena plemena, on je izražajnost jezika podigao na veći, stvaralački nivo. Svjestan izvanrednih mogućnosti koje mu riječ pruža u vršenju vladičanske dužnosti, Petar I je pisao: »U mene izvan pera i jezika ne imade sile nikakve za privesti nepokorne na poslušanije«²². Kao u istinskim umjetničkim djelima, tako je i u njegovim poslanicama jezik prilagođen potrebama moralnog djelovanja na one kojima se obraća; riječi su mu odmjerene, strogo funkcionalne i uvijek upotrijebljene adekvatno situaciji na čiji se ishod utiče. Kad je na srpskoj strani Dositej Obradović, i pored želje da svoja djela piše narodnim jezikom, još uvijek pisao slavensrpskom jezičkom mješavinom, u crnogorskoj književnosti je na podlozi narodnog govora Petar I već bio izgradio svestrano razvijeni književni jezik. Primjer njegova jezika očito pokazuje da je već u zadnjim decenijama 18. vijeka na njemu bilo moguće izvesti i najveći literarni podvig. U poslanici »Zboru paštrovkom« (dat. 27. VII 1794) vladika se očinski zalaže za stare i nevoljne roditelje čiji su sinovi počinili zločin:

²² Prednjegoševsko doba, str. 355.

»Za to vas svijeh molim, da vi od vaše i od moje strane molite i u tri puta strašnijem imenom božijem i svijem dvorom nebesnijem zakumite Divanovića i Stanka Šćepčeva i njihovu svojtu, da te starce ne čeraju i da te zidine od kućah ne razuraju i da već prestanu činiti štete«. ²³

Poput pisaca u umjetničkim djelima, Petar I se prema jeziku odnosi stvaralački vjerujući pri tom da će njegove poslanice imati najjači odziv ako se na suprotnu stranu utiče onim sintagmama i spregovima riječi koje imaju izuzetnu moć emocionalnog djelovanja. Njegove sujevjerne sagovornike najviše su pogadale upravo kletve u kojima se javljaju božanske, nebeske sile koje će, ako se ne poslušaju vladčina riječ, donijeti pogibelj i opštu propast:

»Koji li ne poslušaju i Boga se ubojati ne hoće, takvi od silnoga i strašnoga imena božija da budet proklet i da mu pogine svaka sreća i svaki napredak od njegova doma i da sa svijem domom od krepke desnice božije pogine«. ²⁴

Narodni jezik je svoj poetski uzlet, svoj izuzetni stvaralački trijumf dostigao u vladčinoj antologijskoj, biblijski intoniranoj poslanici »Crnogorcima i Brđanima« (dat. 6. X 1825). Ta poslanica predstavlja himnu narodnom jeziku, pohvalu razmahu njegovih tvoračkih moći. Mnogostruko zanimljiva, ona se u prvom redu doživljava kao tvorevina visoke poetske vrijednosti; zatim se u njoj plastično ocrtava tragična, osjećajno-refleksivna ličnost njenog autora. Nadalje, ona najbolje pokazuje koliko je riječ Petra I bliska Njegoševoj riječi. Čak je pojedine sintagme i riječi iz nje Njegoš docnije u Gorskom vijeneu pretočio u stihove. Zbog njezine mnogostruke važnosti citiraćemo opširniji odlomak:

»... Kuluk i praviteljstvo postaviste, da zakonik carstvuje i da je svaki zakoniku podložen. Nastade, dakle, zakonik među vama, nastade sud i pravda, mir i tišina, vrijeme srećnje i blaženo, radost i veselje za dobre i bogobojazne ljude i za nejaku siromaš i sirotinju, prestade samovoljstvo, prestade domaća rat i krvoprolieće.

Zakonik, carstvujući kastigom, strašno prijećaše, praviteljstvo sud i pravdu činjaše, kuluk s mjesta na mjesto iđaše i svaki zlodjeđ od straha trepetaše.

Ne bješe već domaće rati ni boja, ne bješe pokličii: ko je vitez, ni viteza na domaći boj, ne čujaše se koleža ni tužbanje, ne viđaše se lica muškoga ni ženskoga ogrebotinah krvava i nagrđena, ni glave s crnom kapom, ni crnom mahramom pokrivenene, ni perćina muškoga ni ženske kose ostrižene, ne oblivaše se zemlja, drvo i kamen krvlju vaše braće i ne kipjaše bratska krv iz ustah vašijeh, ne kukahu majke za svojijem sinovima, ni sestre za svojom braćom ošišane, ni sirote udovice za svojijem muževima ogrebene, ni žalostna dječica za svojijem roditeljima suzam oblivena. Putnik mirno putovaše, trgovac slobodno trgovaše, a rabotnik svoju rabotu veselo rabotaše i čoban svoju stoku bez straha pasijaše i Bogom blagoslovena tišina na sve strane prebivaše...« ²⁵

Kontinuitet stvaranja na narodnom jeziku produžio je i Petar II Petrović Njegoš. Sve što je napisao ovaj pjesnik saopštio je na tom jeziku. Kad je dvadesetih godina mladi Njegoš ulazio u književnost, na srpskoj strani je vođena smišljena povika i hajka na Vuka St. Karadžića. Otpor i pobuna protivu nje-

²³ Freske na kamenu, str. 50.

²⁴ Op. cit., str. 51.

²⁵ Op. cit., str. 284-285.

govore reforme jezika i pravopisa dostigli su kulminaciju 1833. god., kada je Miloš Obrenović izdao i zvaničnu zabranu njegove reforme. Od te godine Vuk je u svom nastojanju ostao potpuno usamljen. Napustili su ga i malobrojni poklonici njegove reforme (Lukijan Mušicki i Sima Milutinović Sarajlija). Vuk je našao razumijevanje i odobravanje za svoj rad jedino u Crnoj Gori. Prvi prijateljski kontakti što ih je uspostavio s mladim Njegošem u Beču (1833) produžile se i u godinama 1834. i 1835, kada je Vuk i posjetio Crnu Goru. Iz Beča je o Njegoševom oduševljenju narodnim jezikom pisao svom prijatelju Mušickom: »Ne samo što zna srpski dobro čitati i pisati nego pravi i stihove lepe. Misli da na svetu nema lepšega jezika od narodnoga«. Uostalom Njegoš je na putu za Petrograd, gdje će 1833. god. biti rukopoložen za vladiku, prvi potražio u Beču pisca čije je lajpeiško izdanje narodnih pjesama već bio čitao na Cetinju. Da je Njegoš zaista te, za Vuka kritične godine, odobravao njegovu reformu, pokazuje susret crnogorskog vladara sa srpskim mitropolitom Strati-mirovićem, najvećim Vukovim protivnikom. On je bio jedino svešteno lice koje se usudilo da Vuka pred njim hvali. Koliko je Njegoš cijenio Vuka kao pisca i naučnika, najbolje svjedoče titule na kovertama pisama koja mu je slao: »Hochgelehrten Herrn Vuk Steph. Karadsics, Doktor der Philosophie und Mitglied mehr. gel. Geselschaften.« Poslije neuspjelog pokušaja da svoje djelo »Glas kamenštaka« štampa u Beču, Njegošu je bilo više od svega stalo da nabavi »srpska« slova (lj, nj i j), kako ih je nazivao, za razliku od slovenskih koja je zajedno sa štamparijom donio iz Rusije. Ona su mu bila potrebna da svoje djelo izda na Cetinju. U tome ga je opet pomogao Vuk, jer mu je 1834. godine poslao slova za koja je išao čak u Budim. U državnoj štampariji na Cetinju Vuk je novim pravopisom štampao »Srpske narodne poslovice« (1836), koje je posvetio svom prijatelju, pjesniku i misliocu, Petru II Petroviću Njegošu. U posveti je doslovno napisao da ga je »sreća s njime upoznala«.

Iako je crnogorski vladika svoje odnose sa srpskom crkvenom jerarhijom i zvaničnom Miloševom upravom stavio na kocku, pokazao je široko razumijevanje i odobravanje Vukove reforme. Uvođenje narodnog jezika u književnost na srpskoj strani učinilo mu se prirodnim i normalnim jer je književna tradicija na tom jeziku u njegovoj otadžbini bila tokom niza vijekova neprekidna praksa. Duhovno i jezičko nasljeđe koje je ponio iz doma svoga strica već je bilo usmjerilo njegovo djelo u pravcu izražavanja života, mentaliteta, osjećanja i mišljenja naroda njegove zemlje. Danas s pravom možemo reći da je Vuk St. Karadžić u književnoj tradiciji na narodnom jeziku s područja današnje Crne Gore, kao i one u Dubrovniku, našao najbolju potvrdu za svoju reformu. O tome govori i činjenica da je svoje Poslovice 1836. godine prije predavanja u štampu prebacio iz ekavštine u ijekavštinu. Vuk se definitivno opredijelio za južno narečje pod uticajem saznanja do kojih je došao boraveći u zapadnim i južnim krajevima naše zemlje.

Nastojanje mladoga Njegoša da se i prosvjeta u Crnoj Gori organizuje na narodnim osnovama, pokazuje koliko je književna tradicija bila bliska narodnom životu. Godine 1834. u cetinjskom manastiru je počela s radom prva škola na području uže Crne Gore. Učenici su u njoj sticali osnovna znanja; učili su čitanje, pisanje i crkvenu istoriju. Za potrebe nastave do pojave crnogorskih udžbenika koristili su se ruski i srpski. Njegoš je po povratku iz Petrograda donio više primjeraka bukvara i psaltira za širu, crkvenu i školsku upotrebu. Učitelji su donosili iz srpskih krajeva pod Austrijom i slavenosrpske udžbenike, ali su oni kao i ruski bili u privremenoj upotrebi. Kako je škola trebala biti bliska narodnom životu, to se nije moglo postići pomoću psaltira i bukvara dobivenih iz Rusije i Vojvodine. Na izričito Njegoševo traženje izradu crnogorskih udžbenika preuzeo je sekretar »praviteljstva« crnogorskog Dimitrije Milaković. Već 1836. god. on je u Knjigopečatnji crnogorskoj štampao »Srbski bukvar«, pedeset godina ranije od onih koji su u Enciklopediji Jugoslavije navedeni kao prvi. Dvije godine docnije (1838) štampao je i Srbsku gramatiku. Pojavu crnogorskih udžbenika uslovili su i ozbiljni jezički razlozi: »Slavenosrpski jezik kojim su u srpskim krajevima pisani udžbenici toga vremena nije u Crnoj Gori stekao pristalice. Na Cetinju nije ni mogao imati tradicije. Unijeti takav jezik samo u školske udžbenike značilo bi razarati zdravu osnovu kulture koja je ovdje izrastala na narodnom stvaralaštvu i narodnom jeziku ovih krajeva . . . Ova rješenja došla su onih godina kada je mladi Njegoš i svom obožavaocu Lukijanu Mušickom zamjerao što malo prostije srpski ne piše.«²⁶

Autor prvih crnogorskih udžbenika, obrazovani Mostarac Dimitrije Milaković, u svom Bukvaru je upotrebljavao dva jezika: crkvenoslovenski i narodni – i dvije ćirilice: crkvenu i »graždansku«. Građanska ćirilica je u stvari ona azbuka koju je reformom crkvene ćirilice stvorio na početku 18. vijeka ruski car Petar Veliki. Srbska gramatika objedinjuje svojstva Vukovih već izdatih gramatika narodnog jezika i onih gramatika zvaničnog jezika koji je tada bio u upotrebi u Vojvodini i Srbiji. »Mada poput starih gramatičara i Milaković narodni jezik naziva prostačkim, tj. govor dijeli na književni i prostački, on je u gramatička pravila svodio narodni jezik krajeva koje je poznavao. I ovo govori da su Vukove ideje bile bliske nosiocima kulturnog života na Cetinju koji se već počeo javljati kao nov kulturni centar. Ne može se, međutim, reći da je Milaković napisao gramatiku narodnog jezika. On je zadržao staru gramatičarsku terminologiju i način izlaganja. Vjerovatno po ugledu na slavenosrpsku gramatiku Avrama Mrazovića iz 18. vijeka, pisanu opet po ugledu na ruske gramatike, Milaković je, kao uostalom i Vuk u svojoj Pismenici 1814. godine, pokušao da u »stare kalupe prelije živi narodni govor«.²⁷

²⁶ Radivoje Šuković: »Prvi crnogorski udžbenici u Njegoševoj školi«, Prosvjetni rad, Titograd, I. X 1963, str. 4.

²⁷ Op. cit., str. 5.

Očito je da je on narodni jezik upotrebljavao da bi zadovoljio potrebe nastave koja je trebala biti bliska kako narodnom životu tako i tradiciji prednjegoševskog doba.

Književna tradicija na narodnom jeziku u prednjegoševsko doba na cjelokupnoj teritoriji današnje Crne Gore predstavlja značajan period crnogorske kulturne i književne prošlosti. Nastajući tokom nekoliko vijekova, ona je razvoj crnogorske pisane riječi utemeljila na zdravim narodnim osnovama. Kada je u Srbiji i Vojvodini nastajala književna tradicija, koja je i po jeziku i po sadržajima svojih djela bila daleko od naroda, u Crnoj Gori se stvarala pismenost i književnost na jeziku koji je bio izraz narodnog života. U 16. a naročito 17. vijeku na tom jeziku su se u Boki kotorskoj ogledali i prvi pisci u umjetničkom stvaralaštvu. Prvih decenija 18. vijeka i na području uže Crne Gore nastaju tekstovi sa izrazitim književnim akcentima i tendencijama. Već sredinom toga vijeka narodni jezik dostiže visok stepen svog razvoja. On nije više samo sredstvo široke društvene komunikacije u spisima privatne i javne upotrebe, nego i sredstvo koje pruža mogućnosti za umjetničko oblikovanje. Narodni jezik iz tog vremena sadrži primjere potpuno zrele, književno oformljene jezika. Svoje kvalitativno i kvantitativno obogaćenje još više je dostigao u ličnosti obrazovanog i talentovanog vladike Petra I. Njegov jezik je, kako kaže Branko Banjević, »moćan instrumenat na kojem odjekuju svi tonovi i vidovi unutrašnjih i spoljašnjih zbivanja. On je rezultat neprekidne upotrebe narodnog jezika u privatnom i državnom životu stare Zete i kasnije Crne Gore. On opovrgava staru tvrdnju da je Vuk uveo narodni jezik«,²⁸ ističe Banjević, i u crnogorsku književnost, pa nastavlja: »U stvari, Vuk je nametao građanskom društvu u Srbiji i Vojvodini, koje se preko crkvenoslovenskog jezika otuđilo, ono što je u Crnoj Gori bila neprekidna praksa«. ²⁹ Najveći stvaralački domet narodni jezik je dosegao u književnom djelu našeg najvećeg pjesnika – Petra II Petrovića Njegoša. Književna tradicija na tom jeziku predstavlja temelj sa koga je izraslo njegovo djelo. Ona je korijen njegove inspiracije; osnovni i glavni oslonac za sublimaciju narodnog života u njegovom djelu. Udio te tradicije u formiranju našeg savremenog književnog jezika ne mogu zaobići ni istorije književnosti jugoslovenskih naroda ni lingvistička nauka.

U LINGVISTICI ZNANSTVENOST, U POLITICI RAVNOPRAVNOST

Stjepan Babić

U obnovljenom časopisu *Pitanja savremenog književnog jezika* napisao je Jovan Vuković članak »Nacrt programskih osnova za proučavanje našeg književnog jezika« koji je dobrim dijelom prerada i ponavljanje njegova

²⁸ Čovjekotvorna riječ Petra I Petrovića, Stvaranje, Titograd, 1-2/1967, str. 140.

²⁹ Op. cit., str. 140-141.